

ROZIQOV SHOHJAHON RASHID O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Favqulodda vaziyatlar vazirligi Akademiyasi
"Yong'in xavfsizligi" yo'nalishi, 3-o'quv kursi kursanti

ORCID: 0009-0003-7260-8197

E-mail: shohaslzoda777@gmail.com

Toshkent, O'zbekiston

RAQAMLI KOMMUNIKATSIYADA O'ZBEK TILINING PRAGMATIK VA LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI: SUN'IY INTELLEKT

DAVRIDAGI MUAMMOLAR VA YECHIM

Iyun
2026

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli kommunikatsiya, sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari sharoitida o'zbek tilining pragmatik hamda lingvokulturologik xususiyatlarini saqlash muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda "Siz", "sen", "aka", "opa", "domla", "ustoz", "rahmat", "mayli", "xo'p", "nasib bo'lsa", "inshaalloh", "baraka toping" kabi birliklarning nafaqat lug'aviy, balki madaniy, ijtimoiy va pragmatik ma'nolari ochib beriladi. Maqolada tavsifiy, pragmalingvistik, lingvokulturologik, kontekstual va qiyosiy tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, avtomatik tarjima va sun'iy intellekt tizimlari o'zbek tilidagi hurmat, murojaat, minnatdorchilik, duo, yumshoq rad etish va kinoya kabi nozik ma'nolarni kontekstsiz to'liq anglay olmaydi. Muammoning yechimi sifatida o'zbek tili uchun pragmatik-lingvokulturologik birliklar bazasi, madaniy kontekst lug'ati va sun'iy intellektga moslashtirilgan kontekstual korpus yaratish taklif etiladi. Maqola natijalari tarjimashunoslik, til ta'limi, raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalarini mahalliy til-madaniy muhitga moslashtirishda amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: raqamli kommunikatsiya, o'zbek tili, pragmatika, lingvokulturologiya, sun'iy intellekt, avtomatik tarjima, madaniy kontekst, nutqiy etiket, hurmat shakllari, kontekstual korpus.

June
2026

Abstract: This article analyzes the problems of preserving the pragmatic and linguocultural features of the Uzbek language in the context of digital communication, artificial intelligence, and machine

translation systems. The study examines such Uzbek units as “Siz”, “sen”, “aka”, “opa”, “domla”, “ustoz”, “rahmat”, “mayli”, “xo‘p”, “nasib bo‘lsa”, “inshaalloh”, and “baraka toping” not only as lexical items but also as carriers of cultural, social, and pragmatic meanings. Descriptive, pragmalinguistic, linguocultural, contextual, and comparative methods were used in the research. The analysis shows that machine translation and artificial intelligence systems cannot fully interpret Uzbek forms of respect, address, gratitude, blessing, soft refusal, and irony without sufficient context. As a solution, the article proposes creating a pragmatic-linguocultural database, a cultural context dictionary, and an AI-oriented contextual corpus for the Uzbek language. The results of the article have practical significance for translation studies, language education, digital communication, and the adaptation of artificial intelligence technologies to local linguistic and cultural environments.

Keywords: digital communication, Uzbek language, pragmatics, linguoculturology, artificial intelligence, machine translation, cultural context, speech etiquette, forms of respect, contextual corpus.

Kirish. XXI asrda raqamli kommunikatsiya insonlar o‘rtasidagi muloqot shakllarini tubdan o‘zgartirdi. Ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, avtomatik tarjima vositalari, chat-botlar va sun‘iy intellekt tizimlari tilning yozma hamda og‘zaki ko‘rinishlariga yangi pragmatik vazifalar yuklamoqda. Endilikda til nafaqat insonlar o‘rtasidagi aloqa vositasi, balki algoritmlar orqali qayta ishlanadigan, avtomatik tahlil qilinadigan va boshqa tillarga tezkor tarjima qilinadigan murakkab axborot tizimiga aylanmoqda. Raqamli kommunikatsiya natijasida qisqartmalar, emojilar, internet-memlar, tezkor yozishmalar va multimodal ifoda vositalari tilning semantik, sintaktik va pragmatik jihatlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatayotgani qayd etilgan [5, 106-b.].

Mavzuning dolzarbligi shundaki, sun‘iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari ko‘plab hollarda grammatik jihatdan to‘g‘ri ko‘ringan matn yaratishi mumkin, biroq bunday matn har doim ham madaniy va pragmatik jihatdan mos bo‘lavermaydi. OECD tomonidan e‘lon qilingan tadqiqotda mashina tarjimasi texnologiyalari kontekstual ma’no, madaniy kutish, kinoya, yumor va yashirin pragmatik xabarlarini to‘g‘ri talqin qilishda muammolarga duch kelishi qayd etiladi [2, 19–20-b.]. Bu holat o‘zbek tili kabi milliy-madaniy qatlamga boy tillar uchun ayniqsa muhimdir. O‘zbek tilida “Siz” va “sen”, “aka” va “opa”, “domla” va “ustoz”, “rahmat” va “baraka toping”, “mayli” va “xo‘p”, “nasib bo‘lsa” va “inshaalloh” kabi birliklar faqat oddiy lug‘aviy ma’no bildirmaydi. Ular orqali so‘zlovchining yoshi, suhbatdoshga munosabati, hurmati, samimiyligi, ijtimoiy masofasi, rasmiy yoki norasmiy muloqot holati, diniy-madaniy dunyoqarashi va nutqiy odobi ifodalanadi. Shu sababli ushbu birliklarning raqamli kommunikatsiyada noto‘g‘ri talqin qilinishi o‘zbek tilining madaniy qatlamini

soddalashtirib yuborishi mumkin.

Maqolaning maqsadi — raqamli kommunikatsiya va sun‘iy intellekt sharoitida o‘zbek tilining pragmatik hamda lingvokulturologik birliklarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy yechimlar taklif qilishdan iborat. Maqolaning vazifalari raqamli kommunikatsiyaning tilga ta‘sirini yoritish, o‘zbek tilidagi pragmatik birliklarning madaniy vazifasini ochib berish, avtomatik tarjimada yuzaga keladigan kontekstual xatolarni tahlil qilish hamda sun‘iy intellekt tizimlari uchun madaniy kontekst bazasi zarurligini asoslashdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada tavsifiy tahlil, pragmalingvistik tahlil, lingvokulturologik tahlil, kontekstual tahlil, qiyosiy tahlil hamda raqamli kommunikatsiya materiallarini kuzatish usullaridan foydalanildi. Tavsifiy tahlil orqali raqamli kommunikatsiya, pragmatik ma‘no, lingvokulturologik birlik, madaniy kontekst va avtomatik tarjima tushunchalari izohlandi. Pragmalingvistik tahlil yordamida o‘zbek tilidagi murojaat, hurmat, minnatdorchilik, rozilik, yumshoq rad etish, duo va kinoya ifodalari nutqiy vaziyat bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqildi. Lingvokulturologik tahlil tanlangan birliklarning xalq mentaliteti, muloqot odobi, ijtimoiy munosabat va madaniy qadriyatlar bilan aloqasini ochishga xizmat qildi. Kontekstual tahlil asosida ayrim birliklarning turli vaziyatlarda turlicha ma‘no kasb etishi ko‘rsatildi. Qiyosiy tahlil inson tarjimasini va avtomatik tarjima o‘rtasidagi farqlarni aniqlashga yo‘naltirildi. Raqamli kommunikatsiya materiallarini kuzatish esa ijtimoiy tarmoqlar, messenjer yozishmalari va onlayn muloqotda til birliklarining ixchamlashuvi, soddalashuvi hamda kontekstga bog‘liq o‘zgarishini tushuntirishga imkon berdi.

Tahlil va natijalar. Raqamli kommunikatsiya — internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar, elektron pochta, chat-botlar, sun‘iy intellekt tizimlari va boshqa raqamli platformalar orqali amalga oshadigan muloqot jarayonidir. Bunday kommunikatsiyada tezlik, qisqalik, vizuallik va multimodallik kuchayadi. Natijada matn ko‘pincha emojilar, qisqartmalar, giflar, audioxabarlar va kontekstga tayanadigan qisqa ifodalar bilan to‘ldiriladi. Bu holat tilning an‘anaviy yozma shaklidan farq qiluvchi yangi kommunikativ muhitni yuzaga keltiradi [5, 106–107-b.]. Pragmatika til birliklarining real muloqotdagi vazifasini, ya‘ni so‘zlovchi nimani aytmoqchi bo‘lganini, tinglovchi uni qanday tushunganini va ma‘no qanday vaziyatda shakllanishini o‘rganadi. Lingvokulturologiya esa til va madaniyat o‘rtasidagi aloqani, xalq tafakkuri va qadriyatlarining til birliklarida qanday aks etishini tahlil qiladi. Lingvokulturologiyaning obyekti til va madaniyat, predmeti esa madaniy semantikaga ega til birliklari ekanligi ta‘kidlanadi [9, 202–204-b.].

Mashina tarjimasini va sun‘iy intellekt tizimlari tilni statistik, neyron va kontekstual modellar asosida qayta ishlaydi. So‘nggi yillarda mashina tarjimasini tizimlari ancha rivojlangan bo‘lsa-da, past resursli tillarda parallel korpuslar va sifatli ma‘lumotlar yetishmasligi hana hana muhim muammo bo‘lib qolmoqda. NLLB tadqiqotida ko‘plab tillar uchun katta hajmdagi parallel matnlar yetarli emasligi va

yuqori resursli tillarga e‘tibor past resursli tillar hisobiga kuchayishi mumkinligi qayd etiladi [3, 841-b.]. O‘zbek tili uchun ham sun‘iy intellektga moslashtirilgan katta, tozalangan, kontekst bilan boyitilgan, pragmatik va lingvokulturologik birliklarni o‘z ichiga olgan korpuslar yetarli emas. Natijada AI tizimlari ayrim birliklarni so‘zma-so‘z tarjima qiladi yoki ularning madaniy vazifasini e‘tibordan chetda qoldiradi. Masalan, “baraka toping” iborasi kontekstga qarab “rahmat”, “minnatdorman”, “yaxshi ish qildingiz”, “sizdan rozi bo‘ldim” kabi ma’nolarni bildirishi mumkin. Uni doimiy ravishda “get blessing” shaklida tarjima qilish madaniy-pragmatik ma’noni buzadi.

O‘zbek tilining raqamli muhitda rivojlanishi faqat texnik masala emas. Bu milliy identitet, madaniy xotira, muloqot odobi va til siyosati bilan bog‘liq masaladir. O‘zbek tili rivojlanish strategiyasi bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda ham axborot texnologiyalari, internet resurslari, o‘zbek tilidagi kompyuter dasturlari va ilmiy muhitda o‘zbek tilidan foydalanish muhim yo‘nalish sifatida ko‘rsatiladi [8, 353–365-b.]. UNESCO‘ning AI va madaniyat haqidagi hisobotida sun‘iy intellekt ishlatiladigan platformalarda madaniy va lingvistik xilma-xillikni hisobga olish, turli tillar va kontekstlar bo‘yicha AI biaslarini baholash zarurligi ta’kidlanadi [1, 14–15-b.].

“Siz” va “sen” olmoshlari grammatik jihatdan ikkinchi shaxsni bildiradi. Biroq ularning pragmatik vazifasi ancha keng. “Siz” hurmat, rasmiylik, masofa, ehtirom va odobni bildiradi. “Sen” esa yaqinlik, tenglik, norasmiylik, samimiylik yoki ayrim vaziyatlarda hurmatsizlik ma’nosini anglatishi mumkin. Avtomatik tarjima tizimlari ingliz tiliga tarjimada bu farqni ko‘pincha yo‘qotadi, chunki ingliz tilida har ikkisi “you” shaklida ifodalanadi. Shuning uchun o‘zbek tili uchun kontekstual korpusda “Siz/sen” oppozitsiyasi yosh, maqom, yaqinlik va rasmiylik mezonlari bilan belgilanishi zarur.

“Aka” va “opa” so‘zlari qarindoshlik terminlari bo‘lsa-da, real muloqotda ular keng ijtimoiy-pragmatik vazifa bajaradi. Bozorda, ko‘chada, ta’lim muassasasida yoki kundalik suhbatda bu so‘zlar suhbatdoshga muloyim murojaat qilish, yosh jihatdan katta shaxsni hurmat qilish, begona inson bilan ijtimoiy yaqinlik hosil qilish uchun ishlatiladi. Avtomatik tarjimada “aka”ni faqat “elder brother”, “opa”ni esa faqat “elder sister” tarzida berish ko‘plab holatlarda noto‘g‘ri bo‘ladi.

“Domla” va “ustoz” birliklari o‘zbek muloqot madaniyatida alohida o‘rin tutadi. “Domla” ko‘proq diniy, ilmiy yoki ta’limiy maqomga ega shaxsga nisbatan ishlatiladi. “Ustoz” esa bilim bergan, yo‘l ko‘rsatgan, tarbiya qilgan shaxsga ehtirom ifodasidir. AI tizimi “ustoz”ni har doim “teacher” deb tarjima qilsa, uning madaniy-emotsional ma’nosi to‘liq ochilmaydi. Chunki “ustoz” ayrim vaziyatlarda “mentor”, “respected teacher”, “master” yoki “dear teacher” ma’nosiga yaqinlashadi.

“Rahmat” minnatdorchilik bildiruvchi umumiy birlikdir. “Baraka toping” esa minnatdorchilik bilan birga duo, samimiylik va ijobiy munosabatni ham anglatadi. Mashina tarjimasida “baraka toping” so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, uning pragmatik kuchi yo‘qoladi. Tarjima faqat grammatik to‘g‘rilik bilan emas, madaniy kontekst,

emotsional ohang va ijtimoiy moslik bilan ham baholanishi kerak [4, 29–30-b.].

“Mayli” va “xo‘p” birliklari yuzaki qaraganda rozilik bildiradi. Biroq ular kontekstga qarab turli pragmatik ma’nolarni anglatadi. “Mayli” ba’zan rozi bo‘lish, ba’zan majburan ko‘nish, ba’zan esa suhbatni yumshoq yakunlash vositasi sifatida ishlatiladi. “Xo‘p” ham rozilik, tasdiq, buyruqni qabul qilish yoki muloqot yakunini bildirishi mumkin. AI tizimi bunday birliklarni faqat “okay” deb tarjima qilsa, ma’noning nozik qatlami yo‘qoladi.

“Nasib bo‘lsa” va “inshaalloh” iboralari diniy-madaniy dunyoqarash, umid, ehtiyotkorlik va kelajak rejasini qat’iy emas, balki taqdirga bog‘liq holda ifodalash kabi ma’nolarni bildiradi. Avtomatik tarjimada “inshaalloh” ko‘pincha “God willing” tarzida beriladi. Bu ayrim kontekstlarda to‘g‘ri bo‘lishi mumkin. Biroq kundalik muloqotda u “hopefully”, “if everything goes well”, “I hope so” kabi yumshoq rejalashtirish ma’nosini ham anglatadi.

Tahlil asosida quyidagi ilmiy-tahliliy natijalarga kelindi. **Birinchidan**, o‘zbek tilidagi ayrim birliklar grammatik yoki lug‘aviy ma’nodan tashqari kuchli madaniy va pragmatik yuklamaga ega. “Siz”, “sen”, “aka”, “opa”, “ustoz”, “domla”, “baraka toping”, “nasib bo‘lsa” kabi birliklarni faqat lug‘at orqali tushuntirish yetarli emas.

Ikkinchidan, sun’iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari bunday birliklarni kontekstsiz to‘g‘ri talqin qila olmaydi. So‘nggi tadqiqotlar yirik til modellari ironiyani, sarkazmni va yumshatilgan norozilik shakllarini aniqlashda inson baholovchilaridan ortda qolishi mumkinligini ko‘rsatadi [7, 345–360-b.].

Uchinchidan, o‘zbek tilidagi murojaat va hurmat shakllari yosh, maqom, yaqinlik, rasmiylik va ijtimoiy masofani ifodalovchi muhim pragmatik vositalardir. Ularni tarjimada yo‘qotish muloqotning madaniy tabiati buzilishiga olib keladi.

To‘rtinchidan, o‘zbek tili uchun maxsus pragmatik-lingvokulturologik baza yaratish zarur. Bunday baza AI tizimlariga so‘zlarning faqat tarjimasini emas, balki ularning vaziyatga bog‘liq ma’nosini ham o‘rgatadi.

Beshinchidan, raqamli kommunikatsiyada o‘zbek tilining madaniy xususiyatlarini saqlash til siyosati, tarjimashunoslik, ta’lim va sun’iy intellekt texnologiyalari uchun dolzarb vazifadir.

Muhokama. Aniqlangan muammolar, ularning sabablari, oqibatlari va taklif etiladigan yechimlar 1-jadvalda umumlashtirildi. Jadvaldan ko‘rinadiki, barcha muammolarning umumiy ildizi — o‘zbek tilidagi pragmatik va lingvokulturologik birliklarning kontekst bilan birga tavsiflangan raqamli bazasi yo‘qligidir. Shu sababli taklif etilayotgan yechimlar ham texnik emas, balki lingvistik xarakterga ega: ular avvalo tilshunoslar tomonidan tuzilgan kontekstual tavsif va teglash tizimini talab qiladi.

1-jadval. Raqamli kommunikatsiyada o‘zbek tilining pragmatik birliklari bilan bog‘liq muammolar va yechimlar

Muammo	Sabab	Oqibat	Taklif etiladigan yechim
O‘zbek tilidagi hurmat shakllari avtomatik tarjimada yo‘qoladi	“Siz/sen” farqi ko‘plab tillarda bevosita mos shaklga ega emas	Rasmiylik, hurmat va ijtimoiy masofa noto‘g‘ri talqin qilinadi	“Siz/sen” birliklarini kontekstual belgilashga asoslangan pragmatik baza yaratish
“Aka”, “opa”, “ustoz”, “domla” kabi murojaatlar so‘zma-so‘z tarjima qilinadi	AI tizimi qarindoshlik va ijtimoiy murojaatni farqlay olmaydi	Madaniy muloqot odobi noto‘g‘ri aks etadi	Murojaat shakllari uchun madaniy kontekst lug‘ati ishlab chiqish
“Baraka toping”, “nasib bo‘lsa”, “inshaalloh” kabi birliklar soddalashtiriladi	Diniy-madaniy va emotsional yuklama bazada yetarli emas	Minnatdorchilik, duo, umid va ehtiyotkorlik ma’nolari yo‘qoladi	Duo, minnatdorchilik va niyat birliklarini lingvokulturologik korpusga kiritish
“Mayli”, “xo‘p” kabi birliklarning ohangi aniqlanmaydi	Kontekst, oldingi xabarlar va ohang hisobga olinmaydi	Rozilik, norozilik yoki suhbatni yakunlash ma’nolari chalkashadi	Raqamli muloqot namunalarida pragmatik teglar tizimini yaratish
O‘zbek tili AI tizimlarida pastroq resursli til sifatida namoyon bo‘ladi	Sifatli parallel korpus va pragmatik ma’lumotlar yetishmaydi	Tarjima va matn yaratishda madaniy xatolar ko‘payadi	O‘zbek tili uchun sun‘iy intellektga moslashtirilgan kontekstual korpus yaratish

Xulosa. Raqamli kommunikatsiya va sun‘iy intellekt davrida tilning vazifasi yanada murakkablashmoqda. Til endi faqat insonlar o‘rtasidagi aloqa vositasi emas, balki algoritmlar tomonidan tahlil qilinadigan, qayta ishlanadigan va avtomatik tarjima qilinadigan madaniy-ma’noviy tizimdir. Shu sababli o‘zbek tilining raqamli muhitdagi rivoji faqat texnik yoki grammatik masala sifatida emas, balki pragmatik va lingvokulturologik muammo sifatida ham o‘rganilishi kerak. Maqolada ko‘rib chiqilgan “Siz”, “sen”, “aka”, “opa”, “domla”, “ustoz”, “rahmat”, “mayli”, “xo‘p”, “nasib bo‘lsa”, “inshaalloh”, “baraka toping” kabi birliklar o‘zbek tilining milliy-madaniy xotirasi, muloqot odobi va ijtimoiy munosabatlarini aks ettiradi. Ularning avtomatik tarjimada soddalashtirilishi yoki noto‘g‘ri talqin qilinishi o‘zbek tilining madaniy qatlamini zaiflashtirishi mumkin. Muammoning asosiy yechimi sifatida o‘zbek tili uchun pragmatik-lingvokulturologik birliklar bazasini yaratish, AI va avtomatik tarjima tizimlari uchun madaniy kontekst lug‘atini ishlab chiqish, raqamli muloqotdagi pragmatik xatolarni kamaytirish bo‘yicha tavsiyalar tayyorlash hamda sun‘iy intellektga moslashtirilgan kontekstual korpus yaratish taklif etildi. Ushbu yechimlar o‘zbek tilining global raqamli muhitda nafaqat grammatik, balki madaniy

va pragmatik jihatdan ham to'g'ri aks etishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. UNESCO (2025). Artificial Intelligence and Culture: Report of the Independent Expert Group on Artificial Intelligence and Culture. Paris: UNESCO. https://www.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2025/09/CULTAI_Report_final_online.pdf
2. Borgonovi, F., et al. (2023). Not lost in translation: The implications of machine translation technologies for language professionals and for broader society. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 291. <https://doi.org/10.1787/e1d1d170-en>
3. NLLB Team, et al. (2024). Scaling neural machine translation to 200 languages. Nature, 630. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07335-x>
4. Al Sharoufi, H., & Al-Fadhli, W. S. (2025). Bridging the Gap: Pragmatic and Cultural Challenges in Machine Translation. International Journal of Society, Culture & Language, 13(2). https://www.ijscsl.com/article_727173.html
5. Saloydinov, S. Q. o'g'li (2025). Raqamli kommunikatsiya, uning til strukturasi va pragmatikasi rivojlanishiga ta'siri. Zenodo (Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari). <https://zenodo.org/records/15073115>
6. Киселева, С. В., et al. (2022). «Чат-бот коммуникация» как объект лингвистического исследования в системе цифровых коммуникаций. ДИСКУРС, 8(3). <https://doi.org/10.32603/2412-8562-2022-8-3-128-146>
7. Shulginov, V., et al. (2025). Evaluating the Pragmatic Competence of Large Language Models in Detecting Mitigated and Unmitigated Types of Disagreement. Proceedings of Dialogue 2025. <https://dialogue-conf.org/wp-content/uploads/2025/04/ShulginovVetal.037.pdf>
8. Shazamanov, S., & Djuraev, B. (2024). Uzbek Language Development Strategy in Uzbekistan. Open Journal of Modern Linguistics, 14. <https://doi.org/10.4236/ojml.2024.143019>
9. Tuychiyeva, P. (2024). Tarjimaning lingvokulturalogik masalalari. The Lingua Spectrum, 2(2). <https://lingvospektr.uz/index.php/lnbsp/article/view/251>
10. Ражева, Е. С. (2026). Генеративные нейросети и их влияние на формирование межкультурной компетенции у студентов-лингвистов. Московский педагогический журнал. <https://www.mpjournal.ru/> (Jurnalning rasmiy sayti orqali maqolani qidirish mumkin).